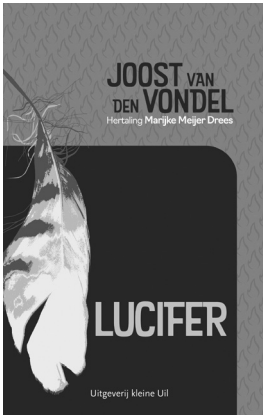

BOEKBEOORDELINGEN

Wat stáát er? Dát staat er! *Lucifer* voor nieuwe lezers

Joost van den Vondel, *Lucifer*. Hertaling Marijke Meijer Drees. Groningen: Uitgeverij kleine Uil, 2022. 200 p. ISBN 978-94-931-7088-9. Prijs: € 18,50

‘[W]at beweegt jullie dan in godsnaam om er weer mee te beginnen?’ Er ging een huivering door het repetitielokaal. Toen in het najaar van 1979 onverwacht een streep door de programmering van toneelgezelschap Het Publiektheater moest worden gezet, was in allerijl besloten om dan maar Vondels *Lucifer* op de planken te brengen. Een gewaagde keuze. De greep naar het geruchtmakende treurspel uit 1654 werd in de vaste acteursgroep met scepsis ontvangen. In het essay ‘Wat stáát daar? Lucifer opvoeren. Aantekeningen bij een van de eerste repetities (1979)’ gaf regisseur Hans Croiset een minutieus verslag van het kruisverhoor waaraan hij tijdens de eerste leesrepetitie werd onderworpen: ‘Is het misschien niet terecht dat de man nooit meer wordt gespeeld, is hij niet hopeloos ouderwets? Zijn de onderwerpen van zijn stukken niet

volstrekt oninteressant? Wie wil er nou Bijbelstof op toneel, dat is toch slaapverwekkend? Ik vraag maar. Ik wil zo graag begrijpen waarom we aan deze onderneming beginnen’ (essay opgenomen in Meijer Drees e.a. 2018, zie verderop). Croiset volhardde. Het engelandrama dat bij verschijnen al na twee uitvoeringen, op aandringen van de geestelijkheid, was verboden, vond een nieuwe adem en een (onverwacht) jubelende ontvangst.

De afgelopen decennia schittert Vondels lichtbrenger onomstreden aan het firmament van de literaire canon. De lotgevallen van de engel die verblind door jaloezie en rechtvaardigheidsgevoel uiteindelijk niet alleen zichzelf te gronde richt maar ook de mensheid in zijn val meesleept, lijkt zelfs langzaamaan Vondels grootste theatersucces, *Gijsbrecht van Aemstel*, de loef af te steken. De recente interesse voor *Lucifer* onder neerlandici resulteerde onder andere in de zorgvuldige wetenschappelijke *Deltareeks*-editie van Schenkeveld-van der Dussen (2004) en diverse academische publicaties, waaronder *De glans van Vondels Lucifer. Opvoeren, vertalen, herinneren* onder redactie van Meijer Drees e.a. (2018). Ook de tweevoudige verkiezing van het werk tot de canon van de *Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal en Letteren* (KANTL) in 2015 en 2020 sluit hierbij aan. Daarmee is echter niet gegarandeerd dat *Lucifer* ook de weg naar de lezer vindt. Bij de recente canonbevraging onder bijna tweeduizend professionele lezers en liefhebbers van de Nederlandse literatuur in opdracht van de KANTL (2022) eindigde het stuk veelzeggend hoog in het rijtje ‘Ten onrechte vergeten klassiekers’. Vooral de afstand tussen Vondels barokke poëtische

taal en het hedendaagse Nederlands – dat ook voor de acteurs van Het Publiektheater een groot struikelblok vormde – lijkt een belemmering. Maar nu is dus de eerste complete hertaling van het spraakmakende zeventiende-eeuwse treurspel op de markt gebracht, in vlot en eigentijds proza bewerkt door historisch letterkundige Marijke Meijer Drees.

De uitgave komt voort uit een initiatief van de Groningse Uitgeverij kleine Uil om klassiekers uit de Nederlandse literatuur voor het voetlicht te brengen in eigentijds Nederlands. Eerder verschenen in de reeks twee titels van Louis Couperus, *Langs lijnen van geleidelijkheid* en *Van oude mensen, de dingen die voorbijgaan*. Daarnaast werden de gevierde *Abele spelen*-uitgave van Gerrit Komrij, *Reynaert de Vos* door Ard Posthuma en *Historie van mejuffrouw Sara Burgerhart* door Tonnus Oosterhoff opnieuw uitgegeven. Hiermee lijkt hertalen definitief een plaats te hebben verworven in de strijd tegen de steeds sneller verstrijkende houdbaarheidsdatum van literaire klassiekers. Het is veelzeggend dat zelfs een van de meest uitgesproken tegenstanders van dergelijke editiepraktijken, Marita Mathijnsen, enkele jaren geleden haar aanvankelijk negativisme over het nut en de noodzaak van hertalen moest herzien: ‘Liever luie lezers dan geen lezers’ kopte *de Volkskrant* na een interview met de schrijfster van het toonaangevende handboek editiewetenschappen (14 april 2018).¹

Toch doen we de nieuwe *Lucifer*-uitgave te kort als we haar bestempelen als, om opnieuw woorden van Mathijnsen te lenen, ‘een knieval voor luie lezers’. Tekstbezorger Meijer Drees kiest er vrijwel nergens voor het leespubliek echt bij de hand te nemen. De openingswoorden zijn bijvoorbeeld veelzeggend voor Vondel zelf. De uitgave begint met een selectie van teksten uit het oorspronkelijke voorwerk dat bij *Lucifer* werd gedrukt: Vondels schets van de ‘Inhoudt’ en het overzicht van ‘Personages’. Daarmee krijgt de lezer wel een afgeslankte versie van Vondels voorwerk voorgeschoteld: drie meer tijdgebonden en taaië (maar zeer interessante) teksten zijn achterwege gelaten: de opdracht aan Ferdinand de Derde, een sonnet op diens portret en Vondels poëtische ‘Bericht aan alle kunstgenoten, en Begunstigers der Toneelspelen’. Pas in het korte ‘Nawoord’ geeft Meijer Drees in eigen woorden een beknopte toelichting. En ook hier pretendeert ze nergens het laatste woord te hebben. Ze reikt de lezer vooral enkele prikkelende handvatten aan om de tekst te kunnen begrijpen, zonder een uitputtend overzicht van de wetenschappelijke inzichten, achtergronden en mogelijke interpretaties te presenteren. De beoogde lezer is hier vooral een *nieuwe* lezer; de uitgave is een uitnodigende brug naar een tekst van ruim drie eeuwen oud.

Deze beoogde brugfunctie spreekt ook uit de wijze waarop de toneeltekst zelf is gepresenteerd. Waar in het merendeel van de nieuwe uitgaven van Uitgeverij kleine Uil de oorspronkelijke tekst – ongetwijfeld om pragmatische redenen – achterwege is gelaten, is in dit geval het origineel direct naast de hertaling geplaatst. Een prijzenswaardige keuze, maar het risico op onbarmhartige vergelijking licht op de loer, zo realiseert ook Meijer Drees zich. In de verfrissend eerlijke verantwoording schrijft ze: ‘Wie mijn prozahertaling vergelijkt met de oorspronkelijke tekst, wordt al snel

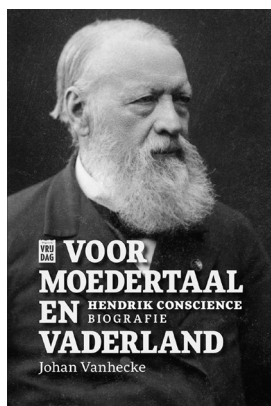
¹ Mathijnsens eerdere sceptische houding blijkt bijvoorbeeld uit de bijdrage ‘De editiechaos in Nederland’ (*De Revisor* 10, 1983, 60-66). De ommezwaai voltrok zich geleidelijk, blijkens o.a. het artikel ‘Een knieval voor de luie lezer? Hertaling als enig redmiddel voor historische literatuur’ (*Nederlandse Letterkunde*, 8, 2, 2003, 116-129) alsmede Mathijnsens nieuwe nawoord bij de herziene uitgave van haar handboek editiewetenschappen *Naar de letter* (2010).

duidelijk dat Vondel het poëtisch ambacht uitmuntend beheerste en dat mijn proza zijn dichterlijke zeggingskracht niet evenaart' (211). Daar ligt ook niet het doel van deze uitgave. Hoewel Vondels vernuftige metrische vondsten in de toegankelijke hertaling inderdaad moeten plaatsmaken voor meer prozaïsche alternatieven (Vondels 'duizendduizenden' wordt bijvoorbeeld gereduceerd tot 'miljoenen', vs. 187), slaagt Meijer Drees glansrijk in haar opzet. Met een trefzekere prozahertaling, waarin ze zo dicht mogelijk bij het origineel blijft en zich hier en daar toch de ruimte veroorlooft om verduidelijkingen in de tekst te incorporeren, weet ze, net als Croiset, Vondels *Lucifer* binnen het bereik van een nieuwe generatie te brengen.

LIEKE VAN DEINSEN
KU Leuven

Voor moedertaal en vaderland

Johan Vanhecke, *Voor moedertaal en vaderland. Hendrik Conscience, biografie*. Antwerpen: Uitgeverij Vrijdag, 2021. 567 p. ISBN 978-94-6434-012-9. Prijs: € 40

Voor moedertaal en vaderland is de biografie van Johan Vanhecke over Hendrik Conscience (1812-1883), die in 2021 verscheen. De familiemetafoor uit de titel onthult al dat dit boek gaat over een figuur die grote invloed had op het romantische nationalisme in de Lage Landen, de periode waarin gemeenschappelijkheid van taal en cultuur – of juist de afwezigheid daarvan – vaak in gezinstermen als moeder, vader, broeder of bastaard werd omschreven. Het bekendst is Conscience van zijn tweede historische roman *De Leeuw van Vlaanderen* (1838), maar deze biografie laat zien dat zijn oeuvre vele malen rijker is dan alleen dit boek of genre.

De Consciencebiografie had, zoals wel vaker het geval is bij dergelijke projecten, een zeer lange aanloop. Karel Wauters begon eraan rond 2002, maar overleed in 2010, waarna Johan Vanhecke besloot het over te nemen. Dat er sinds de dood van de auteur ontstellend veel over Conscience gezegd en gepubliceerd is, is enerzijds natuurlijk een voordeel voor de biograaf. Aan de andere kant moet hij zich in zijn biografie dan wel zien te verhouden tot wat er al bekend wordt verondersteld. In de inleiding schrijft hij dat hij bestaande literatuur over Conscience heeft willen confronteren met de primaire bronnen. Zonder al te zeer met voormalige onderzoekers in discussie te gaan, ontrafelt Vanhecke inderdaad verschillende legendes en mythes over het leven en werk van Conscience, die vaak ook door de auteur zelf in het leven zijn geroepen. Bekend is het verhaal over zijn eerste roman *In 'r wonderjaer* (1566), die hij aanvankelijk in het Frans zou gaan schrijven. In zijn memoires schreef Conscience dat hij geen zin op papier kreeg, tot er als vanzelf geen Franse, maar zinnen in zijn 'moedertaal' op papier verschenen (57). Plots vloeiden er 150 pagina's in het Vlaams uit zijn pen. Met dit wonderlijke verhaal bouwde hij

aan zijn reputatie van pionier van het Vlaamse proza. Vanhecke laat vervolgens ook zien dat de datering van deze schrijfsessie niet klopt, omdat Conscience al eerder Vlaamse fragmenten aan zijn vrienden had voorgelezen.

Dat biografisch onderzoek naar Conscience geen sinecure is, heeft ook een tragische oorzaak, die halverwege het boek aan de orde komt. Hartverscheurend is de passage waarin Conscience twee zonen Hildevert en Hendrik jr. in 1869 vlak na elkaar overlijden aan de gevolgen van tyfus, ze zijn dan beiden jonge twintigers (368-369). Daarna belandt Hendrik Conscience in een depressie. Tijdens een aanval van wanhoop gooit hij stapels aantekeningen, proefjes voor literair werk en een belangrijk deel van zijn internationale correspondentie in de open haard (370). Een interventie van zijn dochter Marie komt te laat: het merendeel van de documenten is al in rook opgegaan. Later in zijn leven, enkele dagen voor zijn dood, zal Conscience nog een keer een bundel memoires verbranden. Cruciaal bronnenmateriaal werd door deze acties voor altijd onbereikbaar voor latere onderzoekers en geïnteresseerden. Het is dan ook verbazingwekkend dat er toch nog zo'n doorwrochte en lijvige biografie geschreven kon worden, gebaseerd op documenten die de biograaf dus via allerlei omwegen heeft moeten bemachtigen. Deze passage bevat trouwens ook een voorbeeld van de vele mooie illustraties die in het boek zijn opgenomen. Zo laat de treffende foto, gemaakt op het Taal- en Letterkundig Congres in Leuven in zijn persoonlijke rampjaar, een ontgoochelde Conscience zien te midden van zijn letterkundige collega's (375).

Voor biografen van schrijvers is het literaire werk van de geportretteerde altijd een problematische historische bron. De verhouding tussen het leven en werk van de auteur kan in de schrijversbiografie niet onbesproken blijven, maar de vraag is dan of en zo ja, en in hoeverre de gebeurtenissen in de romans te projecteren zijn op het leven van de schrijver: is het echt gebeurd, schrijft de auteur over zichzelf, of is het fictie? Juist dit aspect is een van de sterke punten van deze biografie. Vanhecke laat bijvoorbeeld zien dat Conscience voor verschillende plaatsbeschrijvingen uit zijn roman *De loteling* moet hebben geput uit herinneringen uit zijn soldatentijd. Als overeenkomsten tussen fictie en werkelijkheid moeten worden betwist, zoals het feit dat personages uit *De Loteling* zijn verzonnen, meldt Vanhecke het ook (217). Intrigerend vind ik het verhaal over de ooginfectie waardoor veel soldaten in de eerste helft van de negentiende eeuw werden getroffen, veroorzaakt door de geslachtsziekte chlamydia. De verwijzing naar die ziekte in *De loteling* had te maken met Conscience's vriend Eugene Zetternam, die eraan leed en met wie hij in deze periode intensief omging. Belangrijker is nog dat het leespubliek van de roman ook bekend moet zijn geweest met deze ziekte, daar begin jaren 1840 een zesde van de Belgische bevolking ermee besmet was (218). Het is een voorbeeld van het diepgaande en zorgvuldige onderzoek dat aan deze biografie ten grondslag ligt. Tegelijkertijd leren dit soort analyses ons iets over de leeservaring van Conscience's contemporaine publiek en de thema's die Conscience bij zijn lezers als bekend veronderstelde.

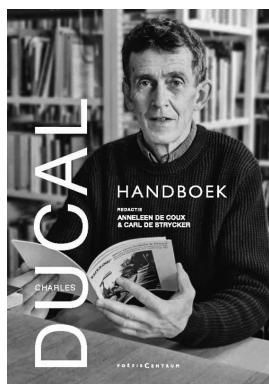
Vanheckes boek is vlot geschreven, al geldt dat vooral voor de eerste helft van de biografie. De beginjaren van de Vlaamse Beweging worden bijvoorbeeld gekenmerkt door de oprichting van literaire tijdschriften, genootschappen en de productie van waardevolle literaire teksten, maar ook door schier eindeloze vergaderingen, deliberaties en petitionnementen waarin de betrokkenen twisten over lijstjes met politieke actiepunten. Het is niet eenvoudig dat alles op een boeiende manier voor het voetlicht te brengen zonder dat het boek vaart verliest, maar Vanhecke is hier best goed in geslaagd. Sommige passages hadden wel strakker geredigeerd mogen worden.

Citaten laten de lezer kennismaken met de taal van Conscience, met emoties die speelden; ze illustreren een betoog. In het boek wordt – veelal terecht – rijk geciteerd uit brieven, documenten en literaire teksten. Aan het eind viert de biografie de tegels echter wat te veel, want dan nemen citaten de bovenhand: op het moment dat Conscience reisjes naar Keulen en Drachenfelz onderneemt, beslaan de citaten met daarin veelal alledaagse zaken haast volledige pagina's (417-419). Deze stukken missen relevantie en zeggingskracht; het lijkt alsof de bronnen gaandeweg het verhaal overnemen zonder duiding en interpretatie. Redactionele missers staan er vooral in het voorwoord, waarin namen van onderzoekers fout worden geschreven, bijvoorbeeld 'Engelbrecht Wilken' in plaats van 'Wilken Engelbrecht' (12), en andere onzorgvuldigheden ('waaronder Julius Hoste', in plaats van 'onder wie', 11). Laten we hopen dat de tweede druk, die op het moment van dit schrijven op het punt staat te verschijnen, deze zaken wegpoetst, zodat de vele kwaliteiten van deze biografie nog meer tot hun recht kunnen komen.

JANNEKE WEIJERMARS
Rijksuniversiteit Groningen

Ducal tussen zelf- en maatschappijbetrokken dichter

Anneleen De Coux & Carl De Strycker (red.), *Ducal handboek*, Gent: Poëziecentrum, 2022. 133 p. ISBN 978-90-5655-230-5. Prijs: € 25

Naar aanleiding van de zeventigste verjaardag van de dichter Charles Ducal verscheen in april 2022 het *Ducal handboek* onder redactie van Anneleen De Coux en Carl De Strycker, een initiatief van het Gentse Poëziecentrum. Recenter dit jaar verscheen eveneens ter gelegenheid van de zeventigste verjaardag van de dichteres Myriam Van hee, het *Van hee handboek*. Zoals dat het geval was met het *Nolens* en *Hertmans handboek* wil het Poëziecentrum met deze handboeken het oeuvre van Ducal en Van hee belichten en laten ontdekken. Het *Ducal handboek* is dus tegelijk 'een inleiding en naslagwerk [...] bij het werk van deze bijzondere schrijver' (achterplat).

Terwijl Ducals poëzie al op veel belangstelling mocht rekenen, is, zo benadrukt Carl De Strycker in de inleiding, Ducals oeuvre tot dusver nog niet voldoende belicht geweest. De opzet van het boek bestaat erin zowel een 'uitgebreid overzicht' (8) van als inzicht te bieden in de afzonderlijke onderdelen van het poëtische oeuvre van de Belgische dichter. Ook wordt 'een aantal tot nu toe onderbelichte onderdelen van het oeuvre' (8) besproken, zoals het minder bekende prozawerk. Een groot aantal aspecten van Ducals oeuvre, zoals terugkerende motieven, intertekstuele verbanden, en poëtische ontwikkelingen krijgen hier uitvoerig aandacht. Toch beoogt het *Ducal handboek* geen exhaustiviteit, maar wil het veeleer aanzetten om dit oeuvre verder te verkennen, verklaart De Strycker.

Niet alleen lukt het de auteurs om die doelstellingen te bereiken, bovendien komen de soms zeer verschillende facetten van Ducals creatief en poëticaal werk hier aan bod in een vrij samenhangend en goed gestructureerd geheel. Het eerste deel is gewijd aan de afzonderlijke poëziebundels. In het tweede deel krijgen een aantal meer specifieke thematieken aandacht zoals het autobiografische en essayistische schrijven. De herhalingen die af en toe voorkomen, zijn nodig voor de lezer die enkel een bepaald hoofdstuk wil raadplegen. Daarvoor leent het boek zich immers ook.

De inleiding vat de hoofdproblematiek treffend samen. De paradoxale relatie van Ducal (schrijverspseudoniem van Frans Dumortier) tot zijn eigen dichterschap vormt een rode draad in het handboek. De introductie stuurt aan op deze dualiteit via de 'Jekyll & Hyde'-intertekst in Ducals poëzie. Een vraag die blijft hangen is of de dichter, zoals hier wordt gesuggereerd, meer Hyde is aan het begin van zijn dichterschap wanneer hij zijn oncontroleerbare driften in poëtische vorm omzet, en later meer Jekyll wanneer hij als altruïstische dichter poëzie schrijft met politiek-maatschappelijke boodschappen. Of, is de dichter sinds het begin van zijn schrijverschap eigenlijk altijd al beiden geweest, waarbij niettemin de ene schrijverspersona af en toe de bovenhand neemt op de andere? Boeiend is net dat hierop geen sluitend antwoord wordt geformuleerd, en dat elk hoofdstuk de 'Jekyll & Hyde'-problematiek of de spanning tussen ontoegankelijke versus geëngageerde dichter vanuit verschillende invalshoeken aankaart.

Op de inleiding volgen de hoofdstukken over Ducals poëzie. In volgorde van verschijning krijgen de verschillende poëziebundels een bespreking. De auteurs traceren consequent de evolutie in Ducals poëzie, de belangrijke krachtlijnen ervan, en gaan telkens ook in op de toenmalige receptie. Bram Lambrecht bijt de spits af met een essay over Ducals debuut *Het huwelijk* (1987) dat samen met *De hertog en ik* (1989) en *Moedertaal* (1994), besproken door respectievelijk Linde De Potter en Yvan De Maesschalk, een soort trilogie vormt. Terwijl Lambrecht het vrouwenbeeld tegen de achtergrond van de huiselijke sfeer en De Maesschalk de 'zingende' moederfiguur in Ducals poëzie belichten, gaat De Potter nader in op het identitaire 'spiegelspel' – al ingegeven door de titel van Ducals tweede bundel – via het mythologische motief. De auteurs maken duidelijk dat de Narcissus/ik-, vrouw- en moederfiguur die hoofdzakelijk de ik-betrokkenheid thematiseren, in de volgende bundels van Ducal nog steeds een centrale rol spelen.

De vierde bundel *Naar de aarde* (1998) zou volgens de dichter zelf al een verschuiving in zijn poëzie aanwijzen van een op zichzelf gerichte 'naar geëngageerde dichter'. In haar bespreking van die bundel legt Elke Brems niettemin in lijn met de kritiek genuanceerd uit dat het zelfbetrokkene en wereldvreemde dichterschap hier nog steeds dominant aanwezig is. Pas vanaf *In inkt gewassen* (2006) wordt de omslag gaandeweg ingezet. Roel Richelieu Van Londersele laat zien dat *In inkt gewassen* nog in het teken staat van de strijd tussen binnen- en buitenwereld, maar dat in de laatste cyclus voor Ducal 'definitief de weg open [ligt] naar meer buitenwereld engagement'. In verband met de tweede cyclus haalt de essayist verschillende 'buitenwereldse' motieven aan als 'de botsing tussen natuur en cultuur', maar zonder de functie ervan duidelijk te maken in deze bundel. Misschien zijn dit al belangrijke sporen van meer kritisch engagement in Ducals gedichten?

De zoektocht naar sporen van toenemend engagement in Ducals poëzie wordt door Jooris van Hulle en Johan Reijmerink verdergezet. In *Toegedekt met een liedje* (2009) dringt volgens Van Hulle naast de buitenwereld ook de muzikale en beeldende

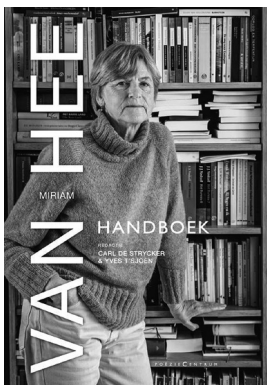
kunst Ducals gedichten binnen. Dat de buitenwerkelijkheid ook in *De buitendeur* (2014) eigenlijk vooral op metapoëtisch vlak een rol speelt, verduidelijkt Reijmerink nog eens. De ommekeer naar maatschappelijk geëngageerd dichterschap komt het sterkst naar voren in de volgende dichtbundels. De bundel *Bewoond door iets groters Au-delà de la frontière Von etwas Größerem bewohnt* (2015) die naar aanleiding van Ducals periode als Dichter des Vaderlands verscheen, bevat gedichten die een stem geven aan minderheidsgroepen in onze maatschappij. Vanaf dan schopt, in de trefende verwoording van Lizet Duyvendak, Ducal zijn lezers '[t]egen alle lauwheid in [...] een geweten' (65). In verband met *De koers van de eeuw* (2021) toont De Coux dan weer aan dat ondanks de suggestie door de titel van 'een volledig naar buiten gerichte blik' (67), de binnenwereld hier nog steeds een rol speelt. Toch bestaat de kern van Ducals laatst verschenen bundel uit gedichten over de vluchtelingen crisis, de klimaatproblematiek en andere sociale kwesties. Met deze gedichten laat Ducal duidelijk zien wat het antwoord is op de vraag of poëzie wel maatschappijkritische boodschappen kan weergeven: ja dus. Ietwat betreuenswaardig is dat er niet meer bijdragen als die van De Coux hele gedichten uit Ducals bundels bevatten. Misschien had elk poëziehoofdstuk – naar analogie met *Bundels van het nieuwe millennium* (dat in 2018 bij Poëziecentrum verscheen) – ook een analyse van één specifiek gedicht kunnen inhouden.

Ook in de omvangrijkere thematische stukken die het tweede deel van het handboek uitmaken, wordt telkens verwezen naar de tweespalt tussen de binnen- en buitenwereldse kijk in Ducals werk. De Strycker gaat in op de tot nog toe onderbelichte opiniestukken van Ducal die een 'beeld van de ideologische positie van de dichter' geven. Hiermee wijst De Strycker op een mankement in het Ducal-onderzoek: Ducals meer maatschappelijk geëngageerde poëzie zou in het licht van zijn kritische stukken (over het marxisme bijvoorbeeld) gelezen kunnen worden. In een vrij theoretisch stuk belicht Matthieu Sergier nog eens nader – en ook vanuit een sociocultureel perspectief – de naamproblematiek Ducal/Dumortier. In zijn analyse van zowel Ducals poëzie als romans laat Sergier vervolgens op een verhelderende, zij het complexe wijze zien hoe Ducal autobiografisch schrijft en 'het leven bloot[legt] zoals het gezien mag worden'. Koen Rymenants zoomt van zijn kant in op de inspiratiebronnen van Ducal waarbij hij subtiele verwijzingen naar Nijhoff in het werk van de dichter ontwaart. Zo toont Rymenants aan hoe Ducals poëzie sterk verbonden is met de literaire traditie van Nijhoff, Achterberg en Rilke. Ook een psychoanalytische lectuur ontbreekt niet. In zijn analyse van *Naar de aarde* tracht Kris Pint afstand te nemen van een klassiek biografische interpretatie.

Uit het slotstuk over de vertalingen van Ducals poëzie valt af te leiden dat de dichter zich wel degelijk onder de mensen bevindt. Vertaalster Katelijne De Vuyst legt omstandig uit hoe de vertalingen in de bloemlezing *Lavis à l'encre* collectief tot stand kwamen, evenals die in de al genoemde drietalige uitgave *Bewoond door iets groters Au-delà de la frontière Von etwas Größerem bewohnt* waaraan Ducal ('Frans') ook zijn medewerking verleende. Die brug naar de vertalingen vormt een duidelijke uitnodiging aan nog meer mensen binnen en buiten de landsgrenzen om Ducals poëzie te ontdekken. Het handboek is evenwel meer een referentiewerk over dan een inleiding op Ducals werk, maar is daarom niet minder geslaagd.

Een meanderend reisverslag

Carl De Strycker & Yves T'Sjoen (red.), *Van hee handboek*. Gent: Poëziecentrum, 2022. 147 p. ISBN 978-90-5655-300-5. Prijs: € 25

Het *Van hee handboek*, een bundel bijdragen gewijd aan het oeuvre van de Vlaamse dichter Miriam Van hee, biedt een panoramisch overzicht van Van hees dichterschap ter ere van haar zeventigste verjaardag. Dit handboek is het vierde in de reeks van Poëziecentrum, na het *Nolens handboek* (2018), *Hertmans handboek* (2021) en *Ducal handboek* (2022). Het valt op dat ondanks de huidige grote aandacht voor poëzieonderzoek in Nederland het merendeel van de achttien auteurs Vlamingen zijn of in België werken: Geertjan de Vugt, Ad Zuiderent en de dichter Hester Knibbe, die voor een persoonlijke bijdrage zorgde, zijn de buitenbeentjes, net als Barbara Kalla van de Universiteit van Wrocław in Polen.

De bundel is veelzijdig en toegankelijk, en speelt in op een belangrijke lacune in het hedendaagse poëzieonderzoek. Zoals redacteurs Carl De Strycker en Yves T'Sjoen stellen in de inleiding, was er '[o]ndanks de ruime aandacht van critici, jury's en vertalers waarop Van hees werk [...] duidelijk kan rekenen, [...] tot op heden geen boek beschikbaar waarin het oeuvre van de dichter ten behoeve van een belangstellend publiek wordt belicht' (9). Dit is des te belangrijker wanneer we in gedachten houden dat Van hee debuteerde in 1978 met *Het karige maal* en intussen elf bundels heeft gepubliceerd: het late verschijnen van dit handboek zegt zo impliciet iets over de status van deze dichter en de vooroordelen over haar werk, zoals het ondankbare label van het alledaagse dat in deze bundel geïmpliciteerd wordt. Haar werk is natuurlijk wel literair-historisch verankerd, zoals blijkt uit de spraakmakende bloemlezing van Guy van Hoof waaraan in het handboek veelvuldig gerefereerd wordt en die de titel *De nieuwe romantiek* (1981) draagt (en die is ingeleid door Hugo Brems); uit de bespreking van die zogenaamde 'neoromantiek' in een poëziegeschiedenis als *Opener dan dicht is toe* uit 1991 (Hugo Brems & Dirk de Geest); en een recentere canonisering van de dichter in de bloemlezing *De tegenstrijdige generatie: dichters van de jaren zeventig* uit 2011 (red. Yves T'Sjoen). Afgezien van deze werken bestaat de secundaire literatuur over Van hees poëzie inderdaad voornamelijk uit een gefragmenteerde verzameling van interviews, recensies en een handvol besprekingen van individuele bundels en gedichten.

Zoals de redacteurs in de inleiding uiteenzetten, streeft het handboek 'geen exhaustiviteit' na maar biedt het eerder 'een aantal bouwstenen' en 'een stand van zaken van de inzichten in Van hees werk op dit moment' (16) met als doel een belangrijke tekortkoming, namelijk het ontbreken van grondig vooronderzoek, het hoofd te bieden. Het *Van hee handboek* is met glans in deze opdracht geslaagd.

De inleiding doet wat je van een goede inleiding verwacht: ze schetst een genuanceerd en volledig beeld van het oeuvre van de dichter, waarbij bepaalde stellingen uit de secundaire literatuur, zoals de hardnekkige idee dat Van hees oeuvre niet evolueert, op de korrel genomen en soms bijgesteld worden. Het is echter jammer

dat sommige bijdragen uit het handboek minder gespecialiseerd aanvoelen dan deze introducerende tekst. Dat is meteen de grote sterkte én zwakte van dit *Van hee handboek*: het biedt als handboek een gevarieerd en helder overzicht van alle bundels van Van hee en enkele belangrijke thema's, maar daardoor voelt het soms wat schools en repetitief aan, ook omdat in de besprekingen van de afzonderlijke bundels aan een vast stramien van bepaalde aandachtspunten, zoals de receptie en poëtica, vastgehouden wordt. De redacteurs stellen in hun inleiding dat deze herhaling een doordachte keuze was, opdat de bijdragen op zichzelf zouden kunnen staan waardoor ook de 'selectieve lezer' (16) aan zijn trekken zou kunnen komen, maar het zorgt wel voor enige sleur en monotonie. Het handboek leest dus niet als een gebalde synthese maar eerder als een kronkelende, uitgesponnen verkenning waarin de nuances van Van hees poëzie belicht worden, zoals ook blijkt uit de vele spanningen waarmee haar werk wordt getypeerd. Zo wijst Yvan de Maesschalck op '[d]e neiging beweging als een vorm van stilstand/stasis voor te stellen' (63) en identificeert Geertjan de Vugt een spanning tussen geschiedenis en stilte in haar poëzie. Voor beide werkwijzen van synthese en beschouwing valt wat te zeggen, maar de keuze van de redacteurs blijkt wel consequent doorgevoerd doordat interne kruisverwijzingen uit de weg zijn gegaan.

Opvallend is verder dat de besprekingen van recentere bundels vaak beter onderbouwd zijn. Men gaat daarbij minder associatief te werk en valt doorgaans minder terug op een louter biografische lectuur, wat in de bijdragen van onder meer Herman Leenders en Johan Reijmerink wel het geval is. Zoals eerder werd gesteld, kan dit euvel te wijten zijn aan het gebrek aan (uitgebreid) vooronderzoek, wat men de auteurs uiteraard niet kwalijk kan nemen. In dit opzicht valt het overwicht van de literatuurwetenschapper en -criticus Hugo Brems op, die mee aan de wieg stond van het etiket 'nieuwe romantiek' dat Van hees werk opgeplakt kreeg na de opname ervan in de gelijknamige bloemlezing.

Alle bezwaren en nuanceringen van de auteurs bij het etiket 'neoromantiek' ten spijt schemert in sommige bijdragen een romantisch paradigma door waarin de dichter en de sprekende instantie zonder meer gelijkgesteld worden, wat de subtiele kracht van Van hees dichterschap lijkt te ondermijnen. Zo lezen we onder meer in Stefaan Evenepoels bijdrage, wanneer hij verwijst naar de wij-instantie in *Het karige maal*, dat '[d]e dichter [...] als het ware een observator [is] die vaak als buitenstaander nauwelijks aan het leven deelneemt' (21). Jooris van Hulle stelt eveneens dat '[d]e jij in de verzen [...] niet zozeer een feitelijke gesprekspartner [is], maar een welgekozen invalshoek die voor de dichter de ruimte creëert om wezenlijke en intieme dingen neer te schrijven en zich tezelfdertijd bij het blootgeven van zichzelf te beveiligen' (81). Een dergelijke mimetisch-romantische lectuur is niet per se problematisch, maar het lijkt me onmogelijk om de poststructuralistische erfenis voor het internationale poëzieonderzoek volledig naast ons neer te leggen en daardoor riskeren zulke stellingen zonder verdere onderbouwing als achterhaald of eenzijdig over te komen.

Op andere momenten geven de bijdragen dan weer blijk van een verfrissend elan. Zo brengt Barbara Kalla het begrip 'antropocéen' in verband met Van hees oeuvre, belichten Pieter Boulogne en Elke Brems een minder bekend aspect van haar schrijverschap, namelijk Van hees werk als vertaler, en wijst Van Hulle impliciet de kritiek van de hand dat Van hee louter een dichter van de kleine dingen zou zijn door de aandacht te vestigen op de maatschappelijke belangstelling voor de

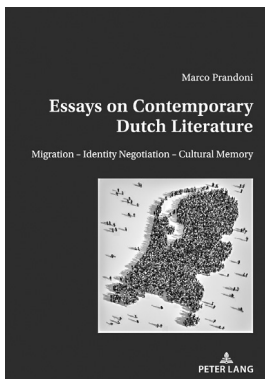
vluchtelingenproblematiek in haar poëzie. Verder krijgen we onder meer een blik op de filosofische onderbouw van Van hees gedichten in de bijdrage van Carl De Strycker, schrijft Matthieu Sergier een essay dat tot nadenken stemt over de dynamische verhouding tussen verbeelding en realiteit in Van hees poëzie, en presenteert Dirk De Geest een bijzonder mooi onderbouwde close reading van het openingsgedicht van haar laatste bundel.

Kortom: dit handboek is eerder een verkenning of verslag van een reis (een belangrijk motief in Van hees oeuvre) dan een diepgaande analyse, maar dat doet niets af aan het grote belang van deze bundel voor de letterkundige neerlandistiek. Het *Van hee handboek* is een verzorgde en overzichtelijke introductie tot het werk van deze belangrijke Nederlandstalige dichter, die velen hopelijk zal inspireren om op deze fundamenten voort te bouwen.

HELENA VAN PRAET
UCLouvain

Over de Nederlandse grenzen

Marco Prandoni, *Essays on Contemporary Dutch Literature. Migration – Identity Negotiation – Cultural Memory*. Bern enz.: Peter Lang, 2022. ISBN: 978-30-3434-346-6. Prijs: € 43,98

Op de cover van Marco Prandoni's *Essays on Contemporary Dutch Literature* (2022) staat een luchtfoto van mensen die samen de kaart van Nederland vormen. Er is geen zee of grens te zien, enkel kleine figuren in de periferie die naar de mensenmassa toelopen of ervan weggaan. Het boek onderzoekt hoe hedendaagse literatuur de dynamiek in en rond de natiestaat Nederland vormgeeft. Die thematische afbakening wordt ook in de ondertitel gepreciseerd: *Migration – Identity Negotiation – Cultural Memory*. Prandoni vraagt zich meer bepaald af hoe literatuur invulling geeft aan wat het vandaag betekent in Nederland te wonen: welke rol spelen literaire teksten en schrijvers in het vervlechten van migratie en cultureel verleden in een nationale of transnationale identiteit? Het boek

biedt een kritische bespreking daarvan voor een internationaal, niet noodzakelijk Nederlandstalig publiek.

In de verschillende hoofdstukken geeft de auteur een staalkaart van recente romans, poëzie en non-fictieboeken over de genoemde thema's. De inzet van de bundel is eerder essayistisch te noemen: er wordt niet meteen een strikt theoretisch kader aangeboden en er is niet echt een centrale methode. Lezers zullen in het dunne boekje vooral een aaneenschakeling van letterkundige interpretaties terugvinden. Sommige daarvan schetsen bredere tendensen. In de receptie van Mustafa Stitou's oeuvre ziet Prandoni bijvoorbeeld een evolutie van 'biographism and marginalizing ethnicism to fundamental debates on issues of identity, literature and power' (46-47),

een ontwikkeling die hij ook bij andere schrijvers waarneemt. De onderzoeker merkt ook meermaals de vormelijke hybriditeit op waardoor veel recente herinneringsliteratuur zich laat kenmerken: zo brengt hij onder meer de doorgedreven meerstemmigheid en de combinatie van fictionele en non-fictionele genres in *In en onder het dorp* (2012) van Wiel Kusters voor het voetlicht.

Het boek bevat verder een groot aantal analyses van individuele werken, zoals *De verstotene* (2006) van Naima El Bezaz, *Dit zijn de namen* (2012) van Tommy Wieringa en *De tolk van Java* (2016) van Alfred Birney. Opvallend daarbij is dat Prandoni in zijn studie geen onderscheid maakt tussen schrijvers van wie het werk vooral op de Nederlandse koloniale erfenis focust en auteurs die het hebben over vluchtelingen, arbeidsmigratie of de herinnering aan de Tweede Wereldoorlog. Zelfs de mijngeschiedenis in Nederlands Limburg wordt binnen het thema van het boek in beschouwing genomen. Dat leidt tot interessante inzichten; veel mijnen werden bijvoorbeeld geleid door figuren die ervaring in Nederlands-Indië hadden – ze droegen soms zelfs hun witte kolonialenuniform. De bepalende en onderling erg verschillende invloed van die achtergronden wordt niet per se uitgebreid geduid en de verbanden ertussen worden niet op systematische wijze verhelderd. In de vele analyses in het boek komen ze veeleer op een anekdotische manier naar voren als verschillende deelaspecten van identiteit of culturele herinnering.

Naast de thematische afbakening is de studie verder begrensd in de tijd en ruimte. *Essays on Contemporary Dutch Literature* focust grotendeels op het Nederlandse grondgebied, maar Prandoni koppelt ook geregeld terug naar de Italiaanse context. Zo dienen de vluchtelingencrisis aan de randen van de Middellandse Zee en ook de golf van non-fictieliteratuur die daar recent is opgekomen als vergelijkingsgrond. In de inleiding noemt Prandoni daarnaast kort 9/11 als historisch breukmoment, zowel globaal gezien als in Nederland zelf. De moord op Theo van Gogh wordt in de essays zelf ook meermaals als een kantelpunt naar voren geschoven. De ‘crisis in de multiculturele samenleving’ die Prandoni als bepalend ziet voor de door hem besproken literatuur, is er volgens hem na die aanslagen gekomen.

Deze contextualisering en de analytische klemtonen roepen de debatten en discourses van enkele jaren geleden in herinnering. Veel heeft ermee te maken dat *Essays on Contemporary Dutch Literature* een aangevulde vertaling is van een in 2015 verschenen Italiaanse monografie. Er worden in het boek dan wel een behoorlijk aantal werken besproken van na 2015 – onder meer *Yoga* (2020) van Emmanuel Carrère en *Buitenzorg* (2021) van Jan Brokken – maar het referentiekader van voor 2015 staat in het boek nog steeds centraal. Dat zorgt ervoor dat de essaycollectie soms niet helemaal bij de verschijningsdatum lijkt aan te sluiten. In de zeven jaar tussen 2015 en 2022 is er vooral op het vlak van migratie en identiteitsdenken erg veel verschoven, zowel in de maatschappij, de literatuur als het onderzoek. Die afstand tot de actualiteit wordt niet verantwoord en dat zorgt volgens mij voor enkele problemen.

Ontwikkelingen in de actualiteit van na 2015 komen bijvoorbeeld niet uitgebreid aan bod in het boek: de ‘vluchtelingencrisis’ van 2015 krijgt weinig aandacht; de pandemie, die de ervaring van grenzen versterkt heeft, en de Black Lives Matter-beweging, die structureel racisme centraler op de agenda heeft geplaatst, worden zelfs niet vermeld. Wanneer Prandoni het heeft over de stigmatiserende termen ‘allochtoon’ en ‘autochtoon’, beschrijft hij hoe Ramsey Nasr deze binaire opdeling in zijn *Mi have een droom* (2013) ondermijnt. Recent zijn de beide woorden echter

wat in onbruik geraakt. Het zou boeiend zijn meer te horen over welke concepten er in de plaats zijn gekomen en de ideologieën die daaruit af te lezen vallen. Daarbij zou ook het werk van een jongere generatie schrijvers kunnen worden geanalyseerd: onder meer Simone Atangana Bekono en Radna Fabias hebben op interessante manieren gereflecteerd over de problematische impact van de categorieën die op hen worden geprojecteerd.

Recente ontwikkelingen in het literatuuronderzoek blijven in het boek eveneens grotendeels onbesproken. Prandoni besteedt bijvoorbeeld geen aandacht aan de oproep van Liesbeth Minnaard, in het jubileumnummer van *Nederlandse Letterkunde* uit 2021, om het in het onderzoek naar interculturaliteit in literatuur niet enkel te hebben over afkomst, maar om vooral ‘huidskleur en ras, en de hieraan gekoppelde verschillen en ongelijkheden’ openlijk te bespreken. Prandoni analyseert geregeld raciale machtsverhoudingen zoals ze binnen literaire teksten naar voren komen – hij heeft het bijvoorbeeld over de gewelddadige spanningen binnen een diverse groep vluchtelingen in *Dit zijn de namen*. De onderzoeker lijkt echter niet altijd uit te gaan van een literair systeem waarbinnen zulke machtsverhoudingen ook een invloed hebben en daardoor blijft de ‘toenemend ras-kritische blik van nu’, in de woorden van Minnaard, soms achterwege. Over Abdelkader Benali zegt de onderzoeker bijvoorbeeld ‘This does not mean, however, that Benali eludes the hot topic of terrorism of Islamic origin’ (38) en hij heeft het in zijn bespreking van het gedicht ‘Migrant 1.0’ over ‘a successful process of social integration’ (45). In zulke evaluatieve uitspraken blijft het hegemonische systeem overeind: de eis aan schrijvers met een migratieachtergrond om te ‘integreren’ en om stelling in te nemen tegen terrorisme en conservatieve religieuze strekkingen worden hier als neutraal gepresenteerd. De witte dominantie in het veld wordt op die manier niet op een diepgaande manier geproblematiseerd.

Het onderzoek naar interculturaliteit en postkolonialiteit zit in de neerlandistiek in een stroomversnelling, dat moet gezegd, en het is daarom noodzakelijk te erkennen dat het referentiekader snel verandert. Prandoni heeft in elk geval een rijk gestoffeerde en belezen bijdrage geleverd aan de inzichten omtrent migratie, identiteit en cultureel verleden in Nederlandse literatuur. Hij is erin geslaagd om belangrijke maatschappelijke aspecten in literair werk te analyseren met veel oog voor de vorm en zijn breed opgezette overzichtswerk opent een heel aantal perspectieven voor verder onderzoek.

LIESELOT DE TAEYE
Universiteit Gent